

השם שיש בצערם של ישראל, ונמצא כל ענין התפילה על צער השכינה בצערם של ישראל ועל קידוש שם שמים בעולם. יסוד זה נמצא גם ברשב"ם עקב, שלישי בד"ה ואתנפל לפני ה' עיי"ש. גישה זו לתפילה מחייבת אותנו להתגבר על הרגשת צרכינו העצמיים ולהרחיב את לבנו להרגיש בצרתו של הכלל-ישראל. באמת כלל גדול הוא בתפילה: 'לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי ציבורא'. אבל כמה רחוקים אנחנו מלתת את דעתנו על הכלל כולו! כל אחד רואה רק את החוג הקטן שלו, ובחוג השונה קצת במנהגיו והשקפותיו הוא מסתכל במבט שלילי. האם אהבת הכלל ישראל תופסת מקום אצלנו? והנה בזה מעמידנו הגר"א על החיוב, להתיחד בתפילה דווקא עם הכלל ישראל ולהתפלל על שלימותו, ומה רצויה ומוכרחת עבודה זאת בדורנו היתום הסובל לעיפה מפירוד הלבבות, שנאת חנם ומחלוקות, מלבד כל הצרות מבחורין! (מתוך עלי שור ח"ב עמ' שעת. ועע"ש בעמ' תיח).

וע' בדרשות בית ישי (טז), שכשמכוין עבור כלל ישראל, אפילו עבור רווחתם הגשמית, הרי זו הכוונה הרצויה והנשגבה הכתובה בספרים, שזו היא התפילה עבור 'כנסת ישראל' והשראת השכינה ומלכותו יתב' בתחוננים. וע"ע בספר מגיד דבריו ליעקב (להרה"ק ממזריטש) דף ג ע"ד; נועם אלימלך תולדות עה"פ ויעתר; בן פורת יוסף דף כג: ובמובא לעיל ג מצדקת הצדיק.

פליאה בעיני על שמוזניחים את ההלכה המפורשת בשלחן ערוך שחייבים להתבונן קודם התפילה מרוממות האל-ל יתעלה ובשפלות האדם, ולהסיר כל תענוגות העולם הזה מליבו. וחיוב זה בכל שלשת התפילות ולכל מי שחייב בתפילה. וכן הלימוד לפני התפילה משמש כהכנה לתפילה. (עפ"י יגדיל תורה כ כח)

דף לא

'אייתי כסא דמוקרא בת ארבע מאה זוזי ותבר קמיהו...'. יש שפרשו ענין המנהג של שבירת כוס זכוכית בעת שמחה – שהזכוכית שעמלה ברוח, משל היא לאדם הנוצר גם הוא ע"י ויפח באפיו, ונוה ליאבד כמוה. ונעשה דבר זה לזכרון שאדם להבל דמה, ואמנם יש לו תקנה ותקוה לקום לתחיה, ככלי זכוכית שאם נשבר יש לו תקנה, וכמו שאמרו (בסנהדרין צא) 'מה כלי זכוכית שעמלן ברוח בשר ודם, נשברו יש להן תקנה, בשר ודם שברוחו של הקב"ה על אחת כמה וכמה'. ועוד, שבירת הכוס נועדה להזכיר חורבן ירושלים, והרי כל המתאבל עליה עוד יזכה ויראה בשמחתה בעמדו לתחית המתים (ע' מהרש"א וצל"ח כאן ושו"ת אחיעזר ח"ד פא).

[היינו טעם שנוהגים להעמיד בבית האבל כוס של זכוכית מלא מים ולהדליק נר של שמן, שהנר של שמן המאור מרמז על הנשמה... והמים מרמז על החומר... והכלי זכוכית מרמז לתחיה... נשבר, יש לו תקנה' (וילקט יוסף לר"י פינצי. מובא ב'מנהגי ישראל' ח"ג עמ' קנב, ע"ש)].

רמז נוסף יש לשמוע בדימוי גוף האדם לכלי זכוכית דוקא – שבכחו לזכך את גופו עד שלא יחצוץ לאור הנשמה להאיר בו, ככלי זכוכית העשוי מחומר שקוף ולא אטום.

וע"ע ראב"ן קעז; ראב"ה צא. ענינים ורמזים נוספים בכלי זכוכית – תמצא במובא בשו"ת יביע אומר ח"ד אה"ע ט, א. עוד על 'זוגיתא חורתא' (– זכוכית שקופה) בזמן המשנה והתלמוד – ע' 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' עמ' קצה. וראה בעבודתו המקיפה של ד"ר יהושע בראנד 'כלי זכוכית בספרות התלמוד'.

'בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבת עליה שבעה נקיים'. זו לשון הרמב"ם ז"ל (איסורי ביאה יא, ד י): 'ועוד החמירו בנות ישראל על עצמן חומרא יתירה על זה, ונהגו כולם בכל מקום שיש ישראל, שכל בת ישראל שרואה דם אפילו לא ראתה אלא טיפה כחרדל בלבד ופסקה הדם – סופרת לה שבעה ימים נקיים... וכל הדברים האלו חומרא יתירה שנהגו בה בנות ישראל מימי חכמי הגמרא, ואין לסור ממנה לעולם'.

וראה בפרוטרוט בתלמיד רבנו יונה ובמאירי, תאור דין הנדה והזבה מן התורה, ומדברי חכמים, ומחומרת בנות ישראל.

'שכן מצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים'. ומה שסיים ישעיהו בפסוק והיו דראון לכל בשר – כיון שהוא אמור על הרשעים, מפלתם של רשעים טובה ונחמה היא לעולם. וכן מה שכתוב כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד – אינה תוכחה, שכך רצונו לומר: וכי מאוס מאסתנו?! – קצפת עלינו, כלומר לא היתה השנאה כל כך שלא תשיב אלינו ותמאס אותנו כמו דבר המאוס שאין אדם רוצה בו כלל, אלא קצפת עלינו, והקוצף חוזר ומתרצה (רבנו יונה. ועתוס; רשב"א בשם ירושלמי).

וכן סו"פ קדושים ואמור מסתיימים בעונש מיתה לאוב וידעוני ולמקלל, ואין זה בכלל 'אל תעמוד בדבר רע' מהטעם האמור.

'אל יפטר אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה, שמתוך כך זוכרהו... כי הא דרב כהנא אלויהי לרב שימי בר אשי... וכל ארץ שלא גזר עליה אדם הראשון לישוב – לא נתישבה'. נראה לבאר מדוע זוכרהו – לפי שאסור לשכוח דבר אחד מלימודו, כמו ששנינו (באבות) כל השוכח דבר אחד ממשנתו עובר בהשמד לך פן תשכח... ומאחר והוא מחויב לחזור שוב ושוב על אותו דבר שלא ישכחנו, וגם חייב אדם לומר דבר בשם אומרו, והמחליף דברי ר' אליעזר בר' יהושע עובר בלאו – ממילא יזכור את חברו מתוך כך.

ולפי פרוש זה יוצא שגם דברי אגדה בכלל איסור 'פן תשכח' – שהרי רב כהנא אמר לרב שימי דבר אגדה בפירוש המקרא (מהגרונ"ג גולדברג שליט"א).

על מצות לוייה – ע' במובא ביוסף דעת סוטה מו.

'כך היה מנהגו של רבי עקיבא...'. ע' בנספח שבסוף הספר, מ'מי השלוח'.

'אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה, מפני כריעות והשתחויות'. סתם השתחויה היא פשוט ידיים ורגלים, וכשאדם משתחוה כך ועוקר רגליו בשעה שעומד נמצא מרחיק עצמו ממקום שהיה עומד תחילה (תלמיד רבנו יונה).

'אמר ר' חייא בר אבא: לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות...'. רש"י פרש (בסוף הפרק), כדי שיהא מסתכל כלפי שמים. [ואף על פי שהמתפלל צריך ליתן עיניו למטה – מכל מקום כשנתבטלה כוונתו ישא עיניו לשמים. וב"ח כתב שטרם מתחיל להתפלל יסתכל בחלונות כלפי שמים כדי שיהא לבו נכנע. מובא במשנ"ב צ סק"ח, צה סק"ד]. ומן הראשונים יש שפרשו הטעם כדי להרבות אורה, שעל ידי כך תתיישב דעתו ויוכל לכוין כראוי. ולפי שני הטעמים הללו אין הקפדה על מיקום החלונות. ואולם הפוסקים (תר"י בסוף פרקנו; רמב"ם תפלה ה, ו; וטשו"ע צ, ד) כתבו 'צריך לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים – כדי להתפלל כנגדן'.

(מקור דבריהם בכתוב בדניאל: 'כיון פתיקן לה בעליה נגד ירושלם'. וצריך עיון מדוע סדר הלימודים בגמרא שונה מסדר הכתוב. וכפי המשתמע מהגמרא נראה שדרשו 'נגד ירושלם' על כיוון המתפלל ולא על כיוון החלונות. וצ"ע). וכבר תמה הרש"ש מדוע אין חלונות בבתי כנסת של וילנא, לא לכיוון מזרח וגם לא לדרום. והביא בשם הרמב"ם (בתשובה כא – הוצ' פריימן) שדין זה אינו אמור אלא ביחיד המתפלל בביתו [כלשון 'לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות'], ולא בבית הכנסת. והתפלא על האחרונים שלא הביאו זאת. אכן כבר הובא חילוק זה בפרי מגדים (צ). וכן יש לדייק בלשון השלחן-ערוך (צ,ד) שבבית הכנסת אינו חיוב כמו בבית אלא שמכל מקום ראוי להקפיד גם בבית הכנסת (עפ"י שו"ת אחיעזר ח"ג עט,א; משנ"ב צ. ובוזרה פקודי רנא. הובא בב"י) אמרו כל ביהכ"נ שאין שם חלונות איננו מקום הראוי לתפלה. וע' בירושלמי ריש פסחים שבביהכ"נ יש אור רב מפני החלונות).

'יכול יתפלל אדם כל היום כלו – כבר מפורש על ידי דניאל וזמנין תלתה...'. יש מן הראשונים שהוכיחו מכאן שאין להוסיף על שלש התפלות הקבועות אלא אם מחדש בה דבר (תלמידי רבנו יונה – כשיטת רב האי גאון לעיל כא. וע' גם בתוס' כט. ד"ה מפני ובשו"ת הרא"ש ד,ט).
ואולם דעת הר"ף (לעיל פ"ג. וע' בדבריו בשו"ת, שכ) שמותר להתפלל כל היום, וכפשוט דברי רבי יוחנן (כא): 'ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו', ואפילו אינו מחדש בה דבר.
ואפשר לפרש לפי שיטה זו שלא דנו כאן על הרשות אלא על החובה, שהיה מקום לומר הואיל ונאמר 'ולעבדו בכל לבבכם' בסתם, חייב אדם להתפלל בכל זמן פנוי, וכמצות תלמוד תורה – על זה בא הלימוד שאין חובה כזו. ואולם הרשות ניתנה להוסיף כמה וכמה תפלות (עפ"י פני יהושע).
בספר 'שעורים לזכר אבא מרי' (ח"ב עמ' מא–מז) כתב דבר חדש: לא הותר לאדם להתפלל אלא במסגרת התפילה שתקנו אנשי כנסת הגדולה, שאינו ראוי לגשת בכל עת אל הקודש, אלא בתנאים ובמגבלות מסוימים.
ולא כן כתבו כמה גדולים בספריהם. וע' בקובץ אגרות חזון איש (ח"ג כג): 'אדם ראוי לנסח תפלה קצרה לצרכיו ואף להוכיח שם, ובכל זמן ביום, ואין צריך לכוללה בתפלת שמ"ע...'. וכן הורה הגרש"ז אויערבך, ומתחיל בלשון 'יהי רצון מלפניך...'. (כן מובא בהליכות שלמה ח"א ט הערה 16, ע"ש), ואעפ"י שאינו פותח בשבח ומסיים בהודאה – שהרי מצינו תפילות ובקשות שתקנו חכמים ללא מיכנה זה, כגון תפילת הדרך ותפילת רנבה"ק ועוד.

'יכול ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל – כבר מפורש על ידי שלמה לשמע אל הרנה ואל התפלה'. רש"י מפרש על שלש ברכות ראשונות, אבות גבורות וקדושת השם שאין בהן תפילה אלא שבה (וכן משמע ברמב"ם פ"א מהלכות תפילה). ובסמ"ג ובטור כתבו שהכוונה ל'תהלה לדוד' ופסוקי דזמרה שאומרים קודם התפילה. וכן מובא באוצר הגאונים (רב), שאמירת 'ברכו' קודם התפילה שחרית וערבית, הוא סידור שבחו של מקום קודם התפילה.
ודין זה, לסדר שבה קודם התפילה [הנלמד גם כן מתפלת משה להלן לב סע"א] – כתב ב'כסף משנה' (תפילה א,ב) שהוא מן התורה. וכן כתב בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב טז) שמפורש כן בדברי הרמב"ם (שם). לעומת זאת ב'קריית לספר' וב'לחם משנה' תמחו על סברה זו.

דק שפתיה נעות – מכאן למתפלל שיחתוך בשפתיו' –

נסתפקתי בהא דקיימא לן הקורא ולא השמיע לאזנו יצא – האם די בחיתוך שפתים בלבד, ואפילו אם אין מעבר אויר בשעת דיבורו כלל, או ששואף אויר בדיבורו ולא נושף החוצה, או שמה צריך דוקא הוצאת אויר, ובלא זה אינו 'דיבור' כלל. וכמו כן יש להסתפק בתפילת העמידה שבלחש, שכמדומה מנהג העולם להתפלל גם בשעת שאיפת האויר (עכ"פ אותם הנוהגים כדעת המקובלים שאין להשמיע לאזניו כלל).

הצגתי ספק זה לפני הגר"מ מאוז והגר"א בנצל שליט"א, ודעת שניהם שזה שכנראה די בחיתוך שפתים בלבד, כמו שנאמר 'רק שפתייה נעות'.

(ע"ב) 'מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאו-ת עד שבאתה חנה וקראתו צבאו-ת...' מבואר בספרים שחנה פתחה שער חדש בעולם, ובכך היא נפקדה בבן; עד שבאה חנה לא היתה הנבואה נפוצה, דבר ה' יקר ואין חזון נפרץ, ולא היתה מצויה אלא אצל המלך-המנהיג. משבא שמואל נחלקה הנבואה מן המלכות והחלה להיות נפוצה אצל אישים מיוחדים שהיו מוכשרים לכך מבטן ומלידה, להיות מתנבאים, ומאז החלה תקופת 'הנביאים'. ושמואל נקרא בפי חז"ל 'רבו של נביאים'. ואף חנה עצמה זכתה להימנות משבע נביאות. וזה פירוש צבאות - היינו התפשטות האחד לכחות רבים (עפ"י מי השלוח ח"א ברכות; פוקד עקרים עמ' 8-9, 35; קומץ המנחה עט עמ' 80).

ונקתה ונזרעה זרע - מלמד שאם היתה עקרה נפקדת. דברי רבי ישמעאל. אמר לו רבי עקיבא: אם כן ילכו כל העקרות כולן ויסתתרו וזו שלא קלקלה נפקדת? אלא מלמד שאם היתה יולדת בצער יולדת בריחה...'. הקשו התוס' (בסוטה כו), 'אמר רבי עקיבא לעצמו גם כן, יסתרו כל העקרות ויפקדו בריחה וכו'.

ויש לומר, רק אשה שאין לה בנים תעשה הכל כדי שיהיו לה, ואף תיסתר ותגרום לקנאת בעלה בשביל כך. אך לא תעשה כן משום צער לידה בלבד (מהרש"א).

בדרך אחרת: ודאי אין עוסקין ברשעים, שיגרמו למחיקת שם שמים לחנם, אלא דוקא בעקרה, תיסתר בכדי שלא יאלץ בעלה לגרשה, שהרי לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה למחות שם שמים ('צוה הכהן' בשם ר"פ מקוריץ).

והתוס' שהקשו - עיקר קושייתם על דיוק לשון הגמרא, שרבי עקיבא הקשה על רבי ישמעאל, למה תהא החוטאת נשכרת יותר מהצדקת שלא נסתרה. ושאלה זו יכול גם להקשות על עצמו (צל"ח). ואכן שיטת רבי שמעון (במדבר רבה ט, כה) לא כדברי רבי עקיבא ולא כרבי ישמעאל, ש'אין נתנין שכר לעבירה, אלא לפי שהיתה אסורה לזרע לשעבר, יכול תהא כן לעתיד לבוא? תלמוד לומר ונקתה ונזרעה זרע - מותרת היא לזרע מעתה'.

'שלשה בדקי מיתה בראת באשה, ואמרי לה שלשה דבקי מיתה, ואלו הן: גדה וחלה והדלקת הנר'. יש מי שפירש ענין עונש מיתה בהדלקת הנר - כשמאחרות בהדלקה, ומשום חילול שבת (עפ"י רש"ש שבת לב).

ככתבם וכלשונם'

טרחא דצבורא

'כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח הצבור...'

... ומכל מקום, כל שהוא (- שליח הצבור) מאריך בתפלתו - לא טוב עשה, שבכמה מקומות אמרו לקצר מפני טורח צבור. ואמר רבי יהודה, כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר

ועולה...'. (מתוך תשובת הרשב"א, הובאה בפוסקים או"ח נג, נה. וכיוצא בזה כתב ר"י בן מגאש בתשובתו (קכ) אודות ש"ץ המאריך בתפלתו שבלחש ומעכב בכך את הצבור).

י'למדנו רבנו בדבר קריאת מזמורים ותפלות; –

אלה התוספות בקריאת מזמורים או תפלות, כגון תפלת ר' סעדיה ז"ל וזולתן מדברי דרשנות ומוסר לפני תפלת החובה – כל זה יפה מאד ורצוי כדי לעורר הכוונה, וכבר אמרו ז"ל 'חסידי הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללים', אבל זה רצוי ליחיד או ליחידים שיכלו (לעשות) זאת בבתיהם, אבל בבתי הכנסיות הוא לדעתי טעות מפני שבתי הכנסיות (הם) לרבים, ולו היה שם איש אחד זקן או חלש או נימול ונתאחר דקה מתפלת הצבור, היה ניזוק בזה. ובכל זה נקרא בשם הצבור החלש שבהם, ומשתדלים להקל עליהם בכל פנים ואין מוסיפים עליהם טורח בעבודת ה'.

ומענין קריאת מאה הברכות או הזמירות בחפזון ובמהירות – הרי היא טעות גמורה. ומי שאינו מוכיח החזנים על זאת – חוטא, משום שכל אלה הסוגים של עבודת ה', אשר הם (בצורת) דיבור – אין הכוונה בהם אלא שיהרהרו בהם כשיאמרו, וכיון ואמרו על לבו וידע שעם אדון כל העולם מדבר בהם, בין שיבקש ממנו או יודה לו וישבחהו או יתאר פעליו וחסדיו או יתאר נפלאותיו בברואיו ויכולתו, ואלו הם הסוגים הכוללים לכל ברכה מן הברכות או זמירות או פסוקי זימרא. ואם הכל דיבור עמו יתעלה, כיצד מותר למהר בזה ולהסיח הדעת ממה שנאמר, אלא למי שאינו יודע מה הוא אומר ואינו מבינו, אלא דינו בתפלתו דין התוכי והשוטה החוזרים על המלים שבני אדם למדום. וכתב משה' (תשובת הרמב"ם רסא).

'מצינו בכמה מקומות שחששו בהדור מצוה לטרחא דצבורא. וצריך עיון, אם לטרחת היחיד לא חששו משום דוהו ה'הידור מצוה' שלו, אם כן גם בצבור, כל אחד ואחד ראוי שיטרח משום מצות עצמו? אמנם, ביחיד עליו להכין את עצמו בשאיפתו שיתחבב עליו העול של הידור המצוה, מה שאין כן בצבור חוששין שעל כל פנים יהיה מי שירגיש עליו עול מיותר, וזה מפסיד את התוכן, אפילו אם יקיים...'. (מתוך מכתב מאליהו ח"א עמ' 244).

ע"ע במובא לעיל כא.

תפילה בלחש

וחנה היא מדברת על לבה... מכאן למתפלל צריך שתהא תפלתו בלבו ושפתיו נעות. והיא ממי למדה לעשות כן – מהקב"ה שצוה במקום אשר תשחט העולה תשחט החטאת, למה מקום אחד לשחיטה – מפני כבוד הבריות, שעולה באה נדבה והחטאת באה על חטא, ואם היה המקום מיוחד לעזרה לשחוט שם החטאת, מיד ידעו הכל שחטאת היא זו והיו פנים של זה מלבינים, אבל עכשיו שנשחט החטאת במקום העולה כסבורין העם שהיא עולה ואינם יודעים בחטאו של זה. אמרה חנה, כיון שהקב"ה חס על כבוד הבריות אף אנו צריכין לחוס ולהתפלל כל תפילותינו בלחש ואז אם יתוודה אדם תפלתו או ישאל צרכיו – אינו מתבייש, שאין אדם יודע מה שבלבו' (ספר הפרדס לרש"י, הל' תפילה).

תפלת חנה ופקידתה

לפעמים חל מפנה במצב הגילויים של דור או של כמה דורות, ובשעה כזו יש אפשרות שיקבל אדם אחד שפע גדול ממזל עליון שישנה את מזלו הפרטי מן הקצה אל הקצה. כך היה בימיו של אברהם אבינו...

וכעין זה מצאנו בחנה, שהיתה עקרה בטבע, היינו שלא היה בחלקה כלל גילוי על ידי בנים; להיפך, חלקה היה לקבל באהבה את הצער הגדול של חוסר בנים ושל וכעסותה צרתה גם כעס בעבור הרעמה. והנה חנה חיתה בסוף תקופת השופטים; ועיין רד"ק (שופטים יח,ל) שכתב שבעת ההיא קרו שני המעשים הנוראים – פסל מיכה ופילגש בגבעה, ולא היתה עוד אפשרות להמשיך בתקופת שפוט השופטים, כי ירדה אל שפל המדרגה במלחמת השבטים עם בנימין שכמעט כלה שבט מישראל, והיה ברור שכל סדרי הגילויים היו עומדים להשתנות.

בעת ההיא עמדה חנה והתפללה על בן, ואמרו ז"ל 'חנה הטיחה דברים כלפי מעלה שנאמר ותתפלל חנה על ה'. פירוש, שדיברה כביכול דברים קשים במר נפשה; עיין מהרש"א דהיינו שאמרה 'רבונו של עולם, אם ראה – מוטב, ואם לאו – תראה...', או 'דדים הללו שנתת על לבי למה?...'. ונראה עוד לומר שהכוונה למה שאמרה 'רבונו של עולם, מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל... מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת?!'.

וכבר ביארנו (כרך ב' עמ' 184) שגדר 'דיבור קשות' של הצדיק בתפלתו היינו שאינו יכול לסבול את ההסתר. ולולא שהצדיק טהור לגמרי מכל פנייה עצמית ומצטער על צער השכינה לבד, הרי דבר זה מסוכן מאד, כמובן; וכן מצאנו בגמרא (תענית כה.) שאדם גדול אחד הטיח דברים כלפי מעלה ונענש, היינו לוי, תלמידו של רבנו הקדוש, שהתפלל על הגשמים ולא נענה, אמר לפניו: 'רבונו של עולם, עלית וישבת במרום ואין אתה מרחם על בניך', ונענה, אבל נענש אחר כך. והנה חנה הצדקת לא התפללה על עצמה אלא על צער השכינה ותיקון הדור; והיינו מה שאמרה ונתתיו לה' כל ימי חייו, שהתכוונה שכל ענינו של הבן יהיה אך ורק רוחניות הדור ותיקונו. וזאת רואים אנו גם מדברי נבואתה (שמואל א-ב,א-י), שמדברת על עניני כלל ישראל ותיקון הדורות ותחית המתים, ומסימת ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו. והיינו שהיא דיבקה את עצמה בתפלתה למקום קביעת המזל, בשאפה לתקן מה שהחסירו אחרים בחלקם. וכיון שסדרי הגילויים היו עומדים להתחלף היא התפללה שתזכה בחלק זה העומד להתחדש. ותפלתה נענתה, כי בעת כזאת מועילה תפלה גם לשינוי מזל עליון כמו שביארנו לעיל.

וכן אמרו שמואל ורבי יוחנן בגמרא, שמה שאמרה בתפלתה ונתת לאמתך זרע אנשים היינו או 'זרע שמושח שני אנשים' (שואל ודוד), או 'זרע ששקול כשני אנשים' (משה ואהרן). ובנה שמואל הנביא באמת הביא גאולה חדשה לישראל, ולא השאירם במצב של שפוט השופטים אלא חידש להם מלכות. וכן כתב רד"ק... (מתוך מכתב מאלהיה ח"ד עמ' 104).

עוד בכללות ענין חנה ושמואל – ע' בדרשות בית ישי נו.ב.

*

'... וכך היו התמימים-ה'שבורים' הללו, מקיימים בעצמם את הכלל הגדול שאמרו החכמים הראשונים בתפילה: אין עומדין להתפלל מתוך עצבות... אלא מתוך שמחה של מצוה – מצוה זו איני יודע מה היא. אלא מכיון שאסור לו לאדם להיות 'מעביר על המצוות' לדחות את הראשונה מפני זו שבאה אחריה, על כן יהיה מקיים את המצוה הראשונה שנצטוונו עליה מפני הדיבור ושהיא נוהגת בארץ ובחו"ל, באנשים ובנשים, ובכל עת ובכל רגע – ואיזוהי? – אנכי ה' אלקיך ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני עמוד, עמוד, אתה האדם עם כל לבבך ונפשך, כל

אבריק ועצמותיך, כל מאדך וקניניך, והעד לפני אדון כל הארץ: מי הוא האלקים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד – האנכי ה' אלקיך, או ח'ו, האלהים אחרים שאתה עושה לך על פני – תאוותיך ורצונותיך עצבך ויגונך – מי? – הוה אומר אנכי ה' אלקיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני

אוי לו לאדם שלא בזה בחר, רק אלהים אחרים השליט על עצמו ובאלהותם הוא חוסה ואליהם ישתחוה וכל עולמו חשך בעדו באין מגן ומחסה; ואשרי האדם שאת אלהי הנכר מקרבו הסיר ובה' בחר וימליכהו תחתם. מצוה זו אם קיימת בעצמך – שמח ישמח לך; ומתוך שמחה של מצוה זו – עמוד בתפילה לפני מי שאמר 'אנכי! לפני מי שאמרת אליו: הנני! כאהוב בית תעמוד לפניו ותדבר אליו ברוך אתה – מתוך שמחה של מצוה; –

שכן אם השמחה אינה שלמה בלבך, סימן הוא שעדיין אין מלכותו עליך שלמה. וכיצד לא תבוש לעמוד לפני בעצב וביגון שהנך עצב על חרבנך, והרי עצב זה מעיד על גאותך, כאילו היה ממש בכחך ובעצם ידך, ב'מלכותך' שנחרבה... (מתוך 'במעלות התמימות התמה' לזקני רא"א כי טוב זצ"ל).

דף לב

'מאי אש של עצמות – אמר אביי: אשתא דגרמיי'. כמוכן שאין כוונת השאלה על פירוש המילול של המלים 'אש של עצמות' אלא להוראתו של הביטוי; כי יש ביטויים חדשים בעברית המופיעים במשנה, שנוצרו על ידי העתקה של ביטויים בארמית [כגון 'יוצאת חוץ' (בכלים כד, טז) הכוונה לזונה. התנא בחר בביטוי זה על בסיס לשון הארמית 'נפקת ברא'. וכן 'זכרים' (בראש השנה כו. במקום 'אילים' – הוא הביטוי המקורי בלשון הקדש) היינו תרגום מילולי של 'דכרא'. וכן 'אור לארבעה עשר' – לקוח מ'אורתא' בארמית, שהוא ערב]. וטעם הדבר – כדי לקרב את הנאמר להבנת הדור. התנא חפץ שדבריו יובנו על ידי כלל העם, ששפתו המדוברת בימי בית שני היתה ארמית ולא עברית [ע' נחמיה יג, כד. ולכך עזרא תקן לישראל שיהיו מתרגמים קריאת התורה לארמית], ומאידך לא חפץ לנטוש את העברית – לכך תירגם את הביטוי הרווח בארמית ללה"ק.

אף כאן, אילו היינו שואלים אדם אשר שפת אמו היא עברית, היה בודאי משיב, אש של עצמות היא אש שהסיקה בעצמות, ולעולם לא היה מוצא בבטוי זה מין קדחת. וזו היתה השאלה, על פשרו של ביטוי זה, ומפרש אביי שהוא ביטוי הלקוח מארמית 'אשתא דגרמיי' – אשתא בארמית היא הקדחת, הוי: קדחת העצמות (עפ"י 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' להר"ח ארנטרוי ז"ל, עמ' א).

'ואולם חי אני. אמר רבא אמר רב יצחק: מלמד שאמר לו הקב"ה למשה, משה החייתני בדבריך'. כי משה רבינו בקש ואמר, אם ח'ו לא תמחול להם הרי תהיה תפיסה והשגה כך אצל בני אדם, כי הדבר מתקבל על שכלם ודעתם כפי מדתם, והלא אתה למעלה מכל תפיסה. וזה הפירוש 'חי אני' – ואין בי שום תפיסה (מי השלוח).

(ע"ב) 'מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה... ואף על פי ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו'. 'שער נעול' היינו טמטום הלב; אחר חורבן בית המקדש נתעבה הלב כל כך עד שאי אפשר לבקעו ולהתקרב אל ה'. הידיעה השכלית אינה שולטת על הלב ועל הרצון. אכן בתפלה עמוקה

פרק חמישי; דפים ל – לא

נו. א. כיצד עומדים להתפלל?

ב. האם יש מקום לשחוק ולבדיחות-הדעת בעולם הזה?

ג. אלו הלכות תפלה נלמדו בסוגיא מן המקראות?

ד. אלו הלכות דרך ארץ שבין אדם לחברו הוזכרו בסוגיא?

א. שנינו במשנתנו: אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש.

ובברייתא אמרו: אין עומדים להתפלל, לא מתוך עצבות, עצלות, שחוק, שיחה (= ליצנות. רש"י), קלות ראש ודברים בטלים, אלא מתוך שמחה של מצוה, (כגון דברי שבה ותנחומים של תורה, גאולת מצרים או 'תהלה לדוד'. רש"י).

בברייתא אחרת אמרו: אין עומדים להתפלל לא מתוך דין או מתוך דבר הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה. וכן נהג רב אשי (רב שימי בר אשי – לגרסת תר"י). ואילו חכמים נהגו כמתניתין. וכן הלכה, לעמוד מתוך כובד ראש ושמחה של מצוה, ולכן נהגו לומר פסוקי דזמרה ו'אשרי' קודם התפלה (תוס').

ב. מסופר על אביי שהיה מבודה מאד. אמר לו רבה רבו (ע' צל"ח): 'בכל עצב יהיה מותר' כתיב! אמר לו: תפלין אני מניח (והן עדות שממשלת קוני ושררתו עלי. עפרש"י). וכדברים הללו אמר ר' זירא לר' ירמיה. ועוד סיפרו שבשעת הלולא היו החכמים מבודחים הרבה, עד שבעל השמחה (מר בריה דרבינא. וכן רב אשי – בחתונת בניהם) הביא כוס יקרה ושברה בפניהם ונעצבו. וכיוצא בזה מסופר על רב המנונא זוטי שכשאמרו לו החכמים לשורר בהילולא של מר בריה דרבינא, אמר להם: 'אוי לנו שאנו מתים, אוי לנו שאנו מתים'. [אמרו לו: מה נענה אחריו? אמר להם: איה תורה איה מצוות שיגנו עלינו]. אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה (אז ימלא שחוק פינו ולשונו רנה – אימתי? בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה). אמרו עליו על ריש לקיש, שמימי לא מלא שחוק פיו בעולם הזה, מאז ששמע זאת מרבי יוחנן רבו.

ג. המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים. אבא שאול אומר: סימן לדבר, תכין לבם – תקשיב אזנך.

לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות (וכוין פתיחן לה בעליתא).

ויתפלל לכיוון ירושלים ולא לכל רוח שירצה (נגד ירושלים).

כתבו הפוסקים שיש לפתוח חלונות לכיוון ירושלים (תר"י בסוף פרקין; רמב"ם תפלה ה,ו; או"ח צ). ואולם לא קבעו חז"ל שיעור לאורה הבאה מאותם חלונות, אם רב אם מעט (עפ"י אחיעזר ח"ג עט,א).

יכול יתפלל כל היום כולו? – כבר מפורש על ידי דניאל וזמנין תלתא ביומא. יכול יהא כוללן בבת אחת? – כבר מפורש על ידי דוד ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה.

כתבו כמה ראשונים שאין להוסיף על שלש התפילות הקבועות אלא אם מחדש בה דבר (עפ"י רה"ג; תוס' ורא"ש). ויש מתירים, כפשט דברי רבי יוחנן 'ולואי יתפלל אדם כל היום כולו' (ערי"ף).

וצריך שיכוין את לבו (וחנה היא מדברת על לבה).
 [ואמר רבי אלעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין – יתפלל. ואם לאו – אל יתפלל. ופרשו התוס' (לד): 'יכול לכוין' – באחת מהן, בברכת אבות].
 יש שגורסים שלפי דעה אחת יכוין לבו באחת היינו בברכת הודאה (עפ"י האגודה קכ). וכן להלכה י"א שצריך לכוין לכל הפחות באבות או במודים (עפ"י ראבי"ה פט; ספר חסידים קנח). וי"א שצריך לכוין בשמים, באבות ובמודים, ואם אינו יכול לכוין בשתיהן, יכוין באבות (עפ"י סמ"ק יא, והובא בב"י. ע"ש).

לא ישמיע קולו בתפלתו, וצריך שיחתוך בשפתיו (רק שפתייה נעות וקולה לא ישמע).
 א. דעת הרמב"ם והרבה פוסקים שמצוה להשמיע לאזניו, ובלבד שלא ישמעוהו אחרים. ויש חולקים (ע' באר שבע סוטה לב עפ"י התוספתא), וכן דעת כמה מקובלים שאפילו לאזנו לא ישמיע. והמשנ"ב הכריע שלכתחילה יש להשמיע לאזנו.
 [ואם נמצא במקום שמתפללים שם אחרים בקול, באופן שאינו יכול לשמוע את עצמו אם לא יגביה קולו, אעפ"י כ' אין להגביה קולו, שכן תקנו להתפלל בלחש כדי שלא לבייש עוברי עבירה. עפ"י חדושי הנצי"ב סוטה לב. ויש לשמוע מדבריו שאם אין שם אחרים והמקום סואן, יש לו להגביה קולו כדי לשמוע את עצמו. וצ"ע].
 ב. הרהר בלבו ללא חיתוך שפתים; המגן-אברהם (קא, א) נסתפק לומר שיצא ידי חובתו [אפילו לפי מה שאנו נוקטים 'הרהור לאו כדיבור' בכל מקום] כיון שהתפילה תלויה בעיקר בכוונת הלב, או שמא צריך דיבור דוקא שהקול מעורר הכוונה. 'וצ"ע'. וכמה פוסקים נקטו שלא יצא (ע"ש בשו"ע הגר"ז; פרי חדש צד סק"ו; באור הלכה סב; כף החיים. ובספר ילקוט יוסף כתב שיתפלל שוב ויכוין שאם אינו צריך תהא תפילתו נדבה). ויש שכתבו שאפילו לדעת הסוברים 'הרהור כדיבור' בתפילה למדו מחנה להצריך דיבור דוקא (ערש"ש ומצפה איתן כא. וע' ישועות יעקב קא, א שחילק בין תפילה עם רבים לתפילה ביחיד).

ויתפלל דברי שבת ואחר כך יבקש צרכיו (לשמע אל הרנה ואל התפלה), אבל אם בא לומר אחר תפלתו אפילו כסדר וידוי של יום הכפורים – אומר.
 במקום אחר (ע"ז ז-ח) נחלקו תנאים מתי שואל אדם צרכיו הפרטיים; רבי אליעזר אומר: קודם התפילה. רבי יהושע אומר יתפלל ואח"כ ישאל צרכיו (כמו שמצינו במשה רבינו). וחכמים אומרים: ב'שומע תפילה'. וכן נקטו להלכה בשם שמואל ורב. וכן אם בא לומר בסוף כל ברכה מענין הברכה – אומר. וכן יכול לומר אחר תפילתו אפילו כסדר יוהכ"פ, כדברי ריב"ל.
 וכתבו אחרונים (ע' פמ"ג ומשנ"ב קיט, א) שאין להוסיף בשאר ברכות אלא בקדש דבר שכבר הוצרך אליו אבל אין לבקש שלא יבוא לידי חולי וכד', אבל ב'שומע תפילה' מוסיף כל בקשה וצורך.

שיכור אסור להתפלל (ויחשבה עלי לשכרה). והעושה כן כאילו עובד עבודה זרה (לפני בת בליעל – יצאו אנשים בני בליעל).

אסור לישוב בד' אמות של תפלה (אני האשה הנצבת עמכה בזה).
 א. כתבו הפוסקים שיש להחמיר אף מלאחריו. [ולפי דעה זו – כתב המאירי – צריך לומר שטעם האיסור

שאלות ותשובות לסיכום מסכת ברכות

הוא שמא יתפלל על צרכיו וחברו שומע ומתבייש. וצ"ב לפי טעם זה מאי שנא ישיבה מעמידה. ושמא 'לישב' היינו לשהות, כמו 'בסוכות תשבו' ועוד. ולפי"ז צ"ל שהדרשה אינה ממשמעות נצבת עמכה כפרש"י אלא מרמז אות ה ד'עמכה' או מ'זה' כמוש"כ התוס' והרא"ש].

ב. כתבו הגאונים שאם קורא קריאת שמע וברכותיה וכדומה – מותר (וכן סתמו הפוסקים, 'שזה משמש את רבו מעומד וזה משמש את רבו מיושב'). והמאירי כתב שהמנהג להרחיק אף בזה, אך לא מלאחריו. ויש סוברים שהוא הדין כשיושב ולומד מותר. ויש חולקים. וטוב להחמיר שלא בשעת הדחק, אך לאחריו יש להקל (עפ"י משנ"ב).

רב יהודה היה מציין עצמו (- מתקשט בבגדיו) ואחר כך מתפלל. (השתחוה לה' בהדרת קדש).

ד. אל יפטר אדם מחברו לא מתוך שיחה, שחוק, קלות ראש, דברים בטלים אלא אלא מתוך דבר הלכה [ויש גרסה נוספת: מתוך שמחה של מצוה] שמתוך כך זוכרהו. [והביאו דוגמא מחכמים שנפטרו זה מזה מתוך דברי אגדה (וגם זה בכלל שם 'הלכה' לפעמים. ע' דרכי משה למהר"צ חיות)].

אמר רבי יהודה: כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה מפני טורח צבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה – מפני כריעות והשתחויות.

יש מפרשים שהיה זה בתוך תפלתו ממש, כמשמעות הלשון. ויש אומרים בתחנונים שלאחר התפלה אבל באמצע אין לעקור רגליו לצורך השתחויה. וכן הכרעת הפוסקים (רשב"א; שו"ת הריב"ש שלב; או"ח קד, ב).

הרואה בחברו דבר שאינו הגון – צריך להוכיחו (ויאמר אליה עד מתי תשתכרין).
אעפ"י שאין בדבר איסור תורה – חייב להוכיחו (תוס'). ונראה שאפילו דבר שאינו אסור ממש באיסור דרבנן אלא שאינו הגון – צריך להוכיחו. ודבר האסור מדרבנן – לשיטת הרמב"ם שיש בו לאו ד'לא תסור', נראה שחייב להוכיחו מן התורה (עפ"י הגר"נ גולדברג שליט"א).
הנחשד בדבר שאין בו – צריך להודיע לחושדו לנקות עצמו שאין בו אותו דבר מגונה (ויין ושכר לא שתיתי).

החושד את חברו בדבר שאין בו – צריך לפייסו (ויען עלי ויאמר לכי לשלום), ולא עוד אלא שצריך לברכו (ואלקי ישראל יתן את שלתך).

דף לב

נז. א. כיצד נדרשו בסוגיא המקראות השייכים למעשי העגל והמרגלים?

ב. אלו הלכות ועניני תפלה מובאים בסוגיא?

ג. כהן שהרג את הנפש – מהו לישא כפיו?

א. ודי זהב. אמרו דבי ר' ינאי, כך אמר משה לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו 'די', הוא גרם שעשו את העגל... אמר ר' שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה, שנאמר וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל.